

LZE MĚŘIT METAFORY?

Lucie Saicová Římalová

NACEY, Susan (2013): *Metaphors in Learner English*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, 279 s.

Metafory (a postupně i metonymie) patří ke klíčovým tématům kognitivní lingvistiky. Stejně jako v jiných oblastech, kde se uplatňuje kognitivní pohled na jazyk, neexistuje pouze jedna teorie metafory, ale od dob dnes již klasických prací Lakoffa a Johnsona (1980 atd.) se objevily různé nové či alespoň variantní přístupy a byly zkoumány různé typy materiálů.² Recenzovaná práce představuje pokus uchopit metaforu co nejexaktněji a zkoumat ji kvantitativními metodami.³ Uvedený záměr se projevuje především ve snaze užít při analýze takovou metodu, která by umožnila identifikovat v textu metafory (či přesněji: metaforicky užitá lexikální jednotky) tak, aby se při vyhledávání vyloučila individuální intuice badatelů a aby výsledky byly u různých badatelů pokud možno stejné. Materiál, jímž se autorka zabývá, jsou metafory v projevech nerodilých mluvčích, tj. téma zatím spíše opomíjené, které však poukazuje mj. na důležitou roli metafory při učení se cizímu jazyku. Toto téma zatím není detailně prozkoumáno, i když již existují práce, které se zabývají možnými aplikacemi kognitivnělingvistických přístupů k metafoře při výuce cizích jazyků: autorka odkazuje např. na studie MacArthurové (2010) a Boerse a Lindstromberga (2008). Autorka práce Susan Naceyové působí v Norsku na Hedmark University College a ve svém výzkumu využívá zkušenosti s anglickými projevy norských studentů. Publikace je druhým svazkem edice *Metaphor in Language, Cognition, and Communication* (MiLCC) nakladatelství John Benjamins (srov. <<https://benjamins.com/#catalog/books/milcc/main>>), jejímž hlavním editorem je G. J. Steen z VU University Amsterdam a která má dle záměru editorů zpřístupňovat výsledky teoretického i empirického interdisciplinárního výzkumu v oblasti metafory a souvisejících témat. Prvním svazkem edice byla práce Dennis Tayové s názvem *Metaphor in Psychotherapy: A Descriptive and Prescriptive Analysis* publikovaná rovněž v roce 2013.

Publikace Susan Naceyové v úvodních částech shrnuje poznatky o metafoře a autorčin přístup k ní a (především) detailně představuje metodu označovanou jako MIP (*Metaphor Identification Procedure*), popř. v novější verzi MIPVU (VU dle VU University Amsterdam) či ve starší verzi Pragglejaz (jde o akronymum ze jmen zakládajících členů), kterou vyvinul G. J. Steen s kolegy a která má sloužit k identifikaci a klasifikaci metaforicky užitých lexikálních jednotek v textech. Úvodní části práce jsou inspirativní především tím, že podněcují ke kladení otázek. Jaký je vztah mezi konceptuální metaforou a jazykovým vyjádřením metafory? Jaký je vztah mezi vyjádřením metaforickým, metonymickým, nepřímým atp.? Jak u metafor posuzovat

1 Recenze vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově v Praze, č. P10 Lingvistika, modul Osvojování a vývoj jazykové kompetence u populace ČR.

2 K heterogenosti kognitivní lingvistiky srov. např. Janda (2004).

3 Ke kvantitativním metodám v kognitivní lingvistice srov. např. Janda (2013).

novost, ustrnulost či záměrnost nebo tvořivost? Co obnáší „metaforická kompetence“, jaký je její vztah ke kompetenci jazykové či komunikační a jak např. odlišit metaforu od chyby? Lze metafory vymezovat v textu exaktně — a pokud ano, jak by to bylo možné? Jak určit případný „základní“ (tj. nemetaforický) význam slova? A přestože je všechny pokládáme za zajímavé, rozhodli jsme se podrobněji věnovat otázce metody (procedure) MIP (MIPVU), s níž odpovědi na některé další otázky souvisejí.

Metoda MIP (MIPVU) se dle autorky (např. s. 66) rozvíjí a prosazuje od konce 90. let a záměrem jejích autorů je, jak již bylo zmíněno, nalézt metodu identifikace metaforicky užitých slov v textu či diskursu, která bude pokud možno objektivní a reliabilní. Identifikace metaforicky užitých slov probíhá v několika krocích (např. s. 69, příklady viz na s. 81–112). Prvním by mělo být přečtení celého textu a porozumění jeho základnímu významu či smyslu. Tento krok se zdá samozřejmým, ale dokážeme si představit, že v některých případech mohou i zde nastat obtíže, např. u textů velmi rozsáhlých nebo v případě, že nemáme k dispozici text celý (srov. též s. 85–86). Druhým krokem je rozdělení textu na jednotlivé lexikální jednotky. U této fáze se autoři procedure snaží mj. sjednotit přístup k některým problematickým případům (např. k frázovým slovesům v angličtině). Další kroky patří k nejnáročnějším a jsou také spojeny s největším množstvím problémů: u každé lexikální jednotky textu je třeba určit její význam v daném kontextu, její tzv. základní význam (*basic meaning*), oba významy porovnat a rozhodnout se, zda jsou dostatečně odlišné. Pokud je odlišnost „základního“ a „kontextového“ významu zhodnocena jako dostatečná, je užití příslušné lexikální jednotky označeno jako metaforické. Tzv. základní význam (srov. s. 98–107) se autoři rozhodli určovat pomocí vybraných slovníků (zvolili *Macmillan Dictionary for Advanced Learners* a jako kontrolní *Longman Dictionary of Contemporary English*), i když upozorňují, že význam, který je ve slovníku uveden jako první, nemusí být významem základním, neboť stavba hesel slovníků je ovlivněna tím, k čemu je slovník určen, popř. že slovníky mohou do jedné definice např. spojovat významy různé. Jako rozhodující kritéria (s. 98) volí autoři to, že jde o význam současný, nejkonkrétnější, spojený s člověkem (*human-oriented*) a že jde o týž slovní druh, k jakému patří posuzovaná lexikální jednotka.⁴ Jde o metodu nepochybně pracnou a časově náročnou, autoři sami nicméně hodnotí kladně to, že její pomocí je možné označit v textu metaforicky užitá lexikální jednotky tak, že se více výzkumníků při označování shodne, a lze tak budovat korpusy (k tomu srov. VU Amsterdam *Metaphor Corpus*: <<http://www2.let.vu.nl/oz/metaphorlab/metcor/search/>>) či je možné výsledky výzkumů založených na této proceduře snáze srovnávat, replikovat atd.

Popsaná metoda představuje pokus rozhodně zajímavý, i když v řadě aspektů nejednoznačný. Otázkou např. zůstává (a autoři metody i autorka recenzované knihy si toho jsou vědomi), co je vlastně danou metodou určeno a klasifikováno. Susan Naceyová uvádí (např. s. 112), že zkoumá pouze tzv. jazykové metafory, tj. jazykové vyjádření, nikoli metaforu konceptuální (i když k teorii konceptuální metafory odkazuje) či vztahy mezi jazykovým vyjádřením a pojmem. U lexikálních jednotek je také označováno pouze to, že jsou užitá metaforicky, popř. že jde o slova, která jsou

⁴ K otázce „základního významu“ a metaforičnosti připomeňme úvahy Anny Wierzbické a George Lakoffa o významu slova „literal“ (viz např. Lakoff, 1986; Wierzbicka, 1986).

spojena s metaforou, není již zvažována povaha metaforického vztahu či druh metafory. Problematické může být rovněž určení jednoho tzv. základního významu,⁵ ale též vymezení „dostatečné vzdálenosti“ (a její „objektivní“ změřením) mezi významem „základním“ a významem v konkrétním textu. Z popisu v publikaci se také zdá, že autoři poněkud nejednoznačně volí to, z čí perspektivy bude vlastně metaforické užití jednotek určováno, zda půjde o pokus hledat záměry mluvčího, nebo o interpretaci z hlediska příjemce, i když Susan Naceyová tuto otázku zmiňuje (např. v částech o záměrnosti a tvořivosti, s. 157–204).⁶ Volba perspektivy je přitom důležitá i při analýze textů, která je jádrem autorčina výzkumu. Ukazuje se to např. tam, kde bychom chtěli odlišovat metaforu od projevu nedostatečné jazykové kompetence, ale také při výzkumu tvořivosti a nových, záměrných atp. metafor v textech mluvčích rodilých i nerodilých. Analýza po jednotlivých lexikálních jednotkách pak může svádět k izolovanému vnímání jednotlivých prvků a může tak zakrýt celkovou metaforičnost (metaforickou výstavbu) textu, tj. to, že jednotlivé metaforicky užití lexikální jednotky mohou být součástí větších a složitějších celků, které se dostávají do různých vztahů, protikladů, vrstev. Domníváme se, že je stále třeba mít na mysli, že o textu je třeba uvažovat jako o gestaltu, tj. celku, který není pouhým součtem jednotlivých částí, a to ani v oblasti metafor. Metoda také příliš nebere v úvahu diachronní aspekty, etymologii atp. a je třeba zvážit, nakolik je aplikovatelná na různé jazyky (autorka sama uvádí, že metoda je vyvinuta pro angličtinu a na jiné jazyky ji bez úprav přenést nelze; s. 121). K zajímavým podnětům pak patří např. označování jednotek, které signalizují, že v textu se vyskytuje nebo se může vyskytovat metafora, jako tzv. Mflag (jde např. o slova jako *like, as, seem, appear*, ale též třeba *figurative, so to say*; např. s. 177–180), a také např. přístup k deiktickým slovům, u nichž se sleduje, zda výraz, k němuž odkazují, je užit metaforicky, a pokud ano, pak se i příslušné užití deiktických slov posuzuje jako metaforické.

Ve vlastním výzkumu se Susan Naceyová zabývá převážně kvantitativní analýzou a srovnáním metafor ve dvou korpusech anglicky psaných textů vytvořených jednak pokročilými norskými vysokoškolskými studenty angličtiny, jednak o něco mladšími studenty, rodilými mluvčími angličtiny na úrovni zkoušky A-level. V prvním případě využívá norskou část mezinárodního korpusu angličtiny studentů — nerodilých mluvčích (*International Corpus of Learner English, ICLE*; viz <<http://www.uclouvain.be/en-cecl-icle.html>>), ve druhém část Lovanského korpusu esejů napsaných rodilými mluvčími angličtiny (*Louvain Corpus of Native English Essays* viz: <<http://www.learner-corpusassociation.org/resources/corpora/locness-corpus/>> nebo též Šebesta, 2012).

Autorka vychází z korpusu textů označovaného podle metody MIP (MIPVU) a pečlivě popisuje případné odchytky od ní. Sleduje celkové množství metafor v každém z korpusů i metaforické užití jednotlivých slovních druhů (nejčastěji jsou metaforicky užitá předložky), ale zabývá se též zajímavou otázkou tvořivosti v oblasti

5 I autoři v průběhu aplikace procedury objevili problémy s jednotkami, u nichž je toto určení z různých důvodů problematické, srov. zejména slova typu předložek, která se v daném pojetí jeví jako „nejmetaforičtější“ slovní druh (srov. např. s. 211).

6 Může nás napadnout, že je škoda, že nemohla mít k dispozici klasickou práci Jana Mukařovského (2000) o záměrnosti a nezáměrnosti v umění.

metafor, záměrnými a novými metaforami. Metafory v obou korpusech jsou časté, ale v korpusu nerodilých mluvčích byly častější (do značné míry souvisely právě s předložkami, jimž je věnována samostatná kapitola; s. 205–236) a také méně konvenční — v této oblasti se autorka dotýká zajímavého problému, zda (popř. kdy) ve vztahu k projevům nerodilých mluvčích užívat označení typu „nedostatek“ nebo spíše „odlišnost“, zda máme hovořit o „chybě“ nebo o „obohacení“ atp. Zvažuje také, že angličtina jako lingua franca může mít z tohoto hlediska specifické rysy (s. 245).

Práce Susan Naceyové je nepochybně z mnoha hledisek inspirativní. Může být podnětná pro zájemce o teorii i praxi výuky cizích jazyků, ale možná ještě zajímavější bude pro ty, kdo se zabývají kognitivním přístupem k jazyku, metaforami nebo metodologií lingvistického výzkumu, neboť v těchto oblastech nabízí řadu témat k zamýšlení.

LITERATURA:

- BOERS, Frank — LINDSTROMBERG, Seth (2008): How cognitive linguistics can foster effective vocabulary teaching. In: Frank Boers — Seth Lindstromberg (eds.), *Cognitive Linguistics Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*. Berlin — New York, NY: Mouton de Gruyter, s. 1–61.
- JANDA, Laura A. (2004): Kognitivní lingvistika. In: Lucie Saicová Římalová (ed.), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, s. 9–58.
- JANDA, Laura A. (ed.) (2013): *Cognitive Linguistics: The Quantitative Turn: The Essential Reader*. Berlin — Boston, MA: Mouton de Gruyter.
- LAKOFF, George (1986): The meaning of literal. *Metaphor and Symbolic Activity*, 1(4), s. 1–6.
- LAKOFF, George — JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors We Live by*. Chicago, IL — London: University of Chicago Press.
- MACARTHUR, Fiona (2010): Metaphorical competence in EFL: where we are and where we should be going? A view from the classroom. *AILA Review*, 23, s. 155–173.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan (2000): Záměrnost a nezáměrnost v umění. In: Jan Mukařovský, *Studie I*. Brno: Host, s. 353–388.
- ŠEBESTA, Karel (2012): Cesty k žákovským korpusům. In: Karel Šebesta — Svatava Škodová et al., *Čeština — cílový jazyk a korpusy*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra českého jazyka a literatury, s. 5–11.
- WIERZBICKA, Anna (1986): Metaphors linguists live by: Lakoff and Johnson contra Aristotle. *Papers in Linguistics*, 19(2), s. 287–313.